

Агресията сред децата

Надие Карагьозова

The problem with aggression among 3 to 7 year olds: Aggression is displayed and observed in different environments and situations. Some of the environments, where one can often face aggression amongst small children, are kindergartens and schools. Displays of aggression amongst small children provoke serious concerns and should put on the agenda of all socially and professionally involved bodies the necessity of timely prevention and correctional-educative work. This work should start early and should be done constantly both in the family and in the kindergarten because these are some of the most serious environments for socialization and at the same time they are some of the most important factors, which exert influence on the overall development of the child. It is believed that the early display of aggression is a risk factor in the presence of which the development of permanent forms of aggression at a more mature age is more likely to occur.

Key words: Aggression, risk factor, kindergarten.

ВЪВЕДЕНИЕ

Колко умни, самоуверени, добре възпитани и със самочувствие ще бъдат нашите деца – това зависи най-вече от нас самите.

Обществено-икономическите реалности у нас през последните години, дефицита на ценности и липсата на нова система от ценности, духовната криза създават поведенческо-психологически предпоставки за развитие на агресия и насилие в обществото. В съвременния свят детската агресия е едно от най-срещаните явления. Тревога будят ежедневните съобщения за насилие на деца над деца, за агресията, която се шири със застрашителни размери. Всичко това поставя на дневен ред сериозността и актуалността на проблема и представлява сериозна задача пред цялата общественост.

Дали става въпрос само за инстинкт? Или агресията е следствие от усещане за безпомощност? Дали тя е присъща на децата от самото им раждане, или те се научават да се държат агресивно, заучавайки модели? Психологията няма категоричен отговор на тези въпроси. Според някои автори агресията е вродена част от детската индивидуалност. Други смятат, че родителите задават грешния поведенчески модел на децата си. Повечето психолози обаче са на мнение, че днес агресията не е индивидуална слабост и провал във възпитанието, а по-скоро следствие от културните и социалните обстоятелства, формиращи ежедневието ни. Понякога обяснението на детската агресия е по-лесно – те просто още не владеят социалните умения и самоконтрола, нужни, за да изразят себе си и да владеят реакциите си.

През последните години чувствително се увеличават агресивните прояви сред децата и за това научният интерес към детската агресия по света и у нас е голям. Много изследователи отделят внимание и време за нейното изучаване. Специалисти от различни области изучават различни страни от нейната същност и проявление. **Й. Факирска** [9], **Р. Стаматов**, **Пл. Калчев**, **Иван Димитров**, **Д. Лефтеров**, **Й. Зографова**, **Г. Петров**, **Е. Рангелова**, **Д. Тасевска**, **Г. Иванова** и др. са сред изследователите, които изучават агресията сред децата.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Повишената детска агресивност е сред най-сериозните и често срещани проблеми в детската градина. Наблюденията показват, че практически всички деца се карат, блъскат, ритат, хапят, скубят, викат си, крещат. С установяване на правила и норми на поведение тези непосредствени прояви на детската агресивност, постепенно започват да изчезват или намаляват и отстъпват място на по-спокойни, разумни и адекватни действия. Наред с това обаче се отбелязва и една друга

тенденция, и тя е по тревожна. При една категория деца, агресията, като устойчива форма на поведение не само се съхранява но и се развива, трансформира в устойчиво качество на личността. Като резултат се намалява продуктивния потенциал на детето, деформира се личностното му развитие, настъпват трудности в общуването. Психолозите извеждат няколко основни фактора, които влияят най-много на агресивността през този период:

- На първо място те посочват – грешките допускани в семейството, съществуващите смущения в общуването вътре в семейството.
- На второ място – моделите на поведение от екрана. Книгите, допълват те, близки и връстници са с не по малко влияние.
- Не трето място, ролята на фрустрацията, която е причина за подобно поведение.

Тези фактори не влияят еднакво на всички деца. При едни предизвикват агресия, при други не. Което трябва да знаем обаче е, че агресивността появила се през посочения период и непреодоляна – вече става голям проблем, защото започва да се оформя и става устойчива черта на характера и се съхранява, като такава.

Недооценяването, чувството на отхвърленост, незачитането на потребностите, незабелязването и отбелязване на постиженията се преживяват трудно и са повод малкото дете да прояви агресивност също. Ето защо ролята на възрастния в този период е много важна – защото всяко тяхно недоглеждане, липсата на внимание и разбиране, ще е повод и причина за агресия от страна на децата.

Към кого и какво протестира агресивното дете?. Отново базирайки се на дългогодишни наблюдения на психолози се вижда, че децата проявяват агресивно отношение към околните и себе си. В другите деца те не виждат приятеля – те виждат противника, конкурента, за тях те са вид препятствие, което на всяка цена трябва да се отстрани. Също така те приемат, че постъпките на другите към тях е враждебна. Чувстват се пренебрегнати, не приети.

Психолозите [2,8] разделят агресивните деца в детската градина на три основни групи: Импресивно-демократичен, така наричат психолозите, този вариант на агресивност сред децата или първата група. В първа група те слагат, деца, които проявяват агресивност с цел привличане на внимание от страна на връстниците. Служат си със силни гневни емоции, като викат, крещат, блъскат. При тази група деца става дума за търсене и получаване на емоционален отклик и израз от страна на връстниците. Така те се стремят за установяване на активен контакт, на всяка цена да получат внимание и да бъдат забелязани. Постигнат ли го отрицателните им прояви спират. При тази група деца, агресивният акт имат мимолетен характер, той е ситуативен и не се отличава с жестокост. Тяхната агресия носи произволен характер, също така е непосредствена и импулсивна. Тук при тази група деца, враждебните действия бързо преминават в дружелюбни и нагласата е за съвместна игра и сътрудничество. В тази група подадат деца, които нямат висок социален статус в групата. Това са деца, които трудно се забелязват и предизвикват интерес и често биват избягвани от останалите. Те се приемат от останалите, като деца, които : „Никой не слуша”, „Винаги пречат и развалят играта”, „Рушат всичко”. Децата от първа група се отличават с по ниско интелектуално ниво, имат слабо развити учения за съвместна игра, трудно се задържат на едно място, трудно следват и трудно изпълняват инструкциите за някакво манипулативно действия и поради тази причина, често развалят играта на другите, даже посягат на техния краен продукт-късат им рисунките или драскат по тях. Те игнорират приетите норми на поведение и правила в детската градина. Държат се шумно, демонстративно, постоянно нервничат и обиждат другите. Тези емоции, както вече отбелязах имат временен характер и те бързо преминават в по спокойни-след, като детето, получи вниманието което търси. Тези деца имат обострено желание да получат вниманието и да се

чувстват приети от своите другарчета, ето защо търсят тяхното признание, като прибъгват до агресивност.

Втората група са деца с нормативно-инструментална агресия. В тази група спадат деца, които използват агресивните действия, като средство за постигане на конкретна цел - определен предмет, да вземат конкретна играчка, или да заемат ролята, която желаят. Тези деца изпитват радост от постигнатия резултат - взели са набелязаната играчка или предмет. Те не се вълнуват много и не забелязват агресивното поведение, при тях това е само средство. Действията им са целеустремени в конкретна посока. Често се стремят да са лидери в групата и успяват. За тях да са център на внимание е от голямо значение. Харесва им да са забелязани. Тези деца често използват физическа агресия, която обаче не се отличава с жестокост. Характерно за децата от тази група е, че са високо-интелигентни, имат бързи реакции и се справят с лекота с поставените задачи. Също така се отличават с изградени умения за организираност и справяне с роля в играта. Това са деца с висок статус в групата. При тази група деца се наблюдава предлагане и налагане на свои правила в хода на играта. Те нарушават общоприетите норми и правила на поведение и не приемат това, като тежен акт, готови са да обвинят другите за това, лесно преписват и прехвърлят вина на другите.

В третата група са децата, които се проявяват с целенасочено-враждебна агресия. Според психолозите тази агресия е сред най-тежките в предучилищния период, защото тук вече става дума за нанесена вреда. Тези деца нанасят вреда на другите, като самоцел. Те изпитват удоволствие от самото действие - да причинят болка, да обидят или да унижат другарчетата си. Те използват пряка агресия, най-често физическа. Радват се, когато другите страдат, след като са ги нахапали жестоко, ударили без видима причина. Присмиват се и се подиграват на дете, което плаче след като са го наранили, ударили, блъснали, унижили пред другите. Тези деца обикновено си набелязват жертви сред по-плахите и притеснителните и ги атакуват перманентно с агресивни действия. Хитри и изобретателни са, обикновено действат мигновено и почти винаги в гръб нападат жертвите си, когато те най-малко очакват. Чувство за вина при тези деца липсва. Отричат извършеното, не приемат вина и не се разкайват. Спазване на ред и правила при тези деца напълно липсва. Това са така наречените „неуправляеми“ деца. На отправените въпроси от учителя – защо постъпва така с другарчето си - често отговарят „Защото така искам“, „Така ми харесва“, „Нека го боли..“. Отрицателната оценка на околните за техните действия, не ги плаши нито трогва. За тези деца е характерна злопаметността и за това са така враждебно настроени. Помнят дълго причинена на тях обида или болка и докато не си отмъстят не се успокояват. За тях е характерно средно ниво на интелигентност, нисък социален статус в групата и използване на агресивни похвати по време на игра за постигане на конкретна цел.

В първата група колкото и безобидна да изглежда агресивността и да има импулсивен характер, мотивацията за нея не овладяна навреме може бързо да премине във втора или трета група. При втората група деца, които използват агресивността, като средство, за постигане на цел постоянно трябва да им се казва и показва, че има и други начини, по мирни, по добронамерени за удовлетворяване на желанието. При третата група тези децата-мотивацията е една - нанасяне на вреда и изпитване на гордост от това. Борбата за надмощие ги води в избора на агресивни действия.

За представителите и на трите групи деца е характерно нещо общо – те не разбират другите, проявяват слаб интерес към положителните качества на своите връстници, показват недостатъчно уважение към техните постижения или то почти липсва. Често злорадстват, когато едините претърпят успех или изпитват и показват гняв при постигнат успех при други. В основата на всичко това лежи вътрешната

изоляция на агресивните деца от другите. Те се съсредоточават главно върху себе си, не се чувстват свързани с останалите в групата. Приемат се за чужди в детската общност и почти винаги на настроени враждебно към останалите. Според тях другите имат по голямо внимание и влияние над останалите.

Ето как изглежда развитието на агресията в доучилищната възраст от гледна точка на психолога **Р. Стаматов**[7]. От неговия анализ разбираме, че едно от най-ранните проучвания върху появата на агресията при деца принадлежи на **Goodenough, 1931**[по **Р. Стаматов**]. Той открива, че изблиците на гняв у децата са най-чести между първата и втората година и те не са насочени към определен предмет или човек. За тази цел той използва дневниците на майките. При три-четири годишните деца изблиците на гняв не се наблюдават толкова често, отбелязва авторът.

Полезна информация добавя и **Maccoby, 1980** [7], който отбелязва, че тези изблици имат характер на „безцелни избухвания, зад които не се откриват враждебни намерения.“ От направените изследвания става ясно, че изблици на гняв, като отговори на причинено нараняване нарастват четири пъти при три-четири годишните.

Dowe, 1934 [7], провежда наблюдения в среда на четири-шестгодишни деца и открива предразположеност към реагиране на конфликтите чрез физическа агресия-бутане или удряне. При две-тригодишните деца, продължава той също се наблюдава силово поведение, изразено във формата на : „плач, викове, скокове, без никакво целенасочено упорство.

Bronsun, Dowe, Hay u Ross [6] отбелязват, че първите прояви на агресия се откриват в пространството на конфликтите, свързани с предметите. Според тях сблъсъците между малките деца са предимно за предмети. Показателен пример в това отношение е направеното изследване през 1982 г. от **Hay u Ross**, [7] които отчитат, че 84% от конфликтите между две-тригодишните деца са индуцирани от спорове за играчки. От получените резултати става ясно, че ранните конфликти имат важно значение за поява на агресията. В конфликтни ситуации децата разбират, че могат да наранят. Агресията се появява, когато детето открие, че със своите действия е наранило и когато чрез това откритие отново прибегне до нараняване, за да постигне преследваните цели. Агресията се появява, когато детето използва разбирането, че може да наранява, и след това вече преднамерено продължава да наранява. Агресията предполага разбиране, че със своите собствени действия мога да причиня страдание на другия, и отразява по общата динамика на развитие на разбирането.

Hartup[7] прави изследване през 1974г., което се счита като най-популярното върху развитието на агресията през детството. Изследването обхваща деца между четири-шест и шест-осем години, като целта е да се запишат всички агресивни прояви при децата за наблюдавания период, които са дефинирани като: „преднамерени физически и вербални отговори, насочени към определени предмети или човек, имащи за цел да наранят някого или да нарушат целостта на даден предмет.“ Авторът открива, че по-големите деца често отговарят на обидите с вербална, докато по малките - с физическа агресия. Друг важен момента, който отчита **Hartupe**, че инструменталната агресия намалява, докато враждебната се увеличава.

От разгледаните примери става ясно, че агресията се наблюдава и проявява още в ранна детска възраст, като в началото, както отбелязва **Levine, 1983** [7], сблъсъците са индуцирани от желанието за игра и от ограниченията в осъзнаването на последиците – причинените наранявания. Децата просто преследват своите цели по най-добрия за тях начин. Другите изследвания показват проявите на физическата агресия при преследването на различни цели от децата и, че с прехода към

училищна възраст физическата разправа, която не издава намерение за нараняване, намалява.

Трифон Павлов [4], е сред психолозите, който има поглед какво се случва в българското училище в последните години. Наблюдава се тенденция към засилване на агресивните и виктимни прояви, отбелязва той. Тази тенденция следва световните изменения в поведението на подрастващите. В тези изменения роля играят множество фактори, част от които са елементи на социалната среда, други са исторически обусловени, трети имат своите корени в човешката психика. Агресивните прояви сред подрастващите са тясно свързани с конфликтността и условията, които пораждаат конфликти в социалната среда. По-голям интерес предизвикват специфичните причини за появата и развитието на агресивни и насилствени форми на поведение сред децата и юношите. А тези специфични причини са многобройни: географски, икономически, етнически, социални, урбанистични, демографски, проблеми на колектива, групови, семейни, сезонни, метеорологични, исторически и др.

Според **Евгения Попова** [6]. Агресивността на децата се провокира от непоследователното възпитание и физическото наказание. Общуването с връстниците и телевизионното насилие оказват значимо влияние за изграждането на агресивния стереотип.

Социализацията, според **Й. Зографова** [3], обхваща "процеса и резултата от взаимодействието на индивида с цялата съвкупност социални влияния, в това число и стихийно въздействащите". Според тази авторка податливостта към агресивни прояви се формира преди всичко поради недостатъци и пропуски от страна на агентите на социализацията - семейство, училище, неформални групи и т.н. Множество изследвания показват зависимостта между негативните взаимоотношения в двойката "родители-деца" и агресивните реакции от страна на детето. Ако към децата (независимо от това, към коя възрастова група принадлежат) получават лошо отношение от страна на един или двамата родители, ако децата чувстват, че никога не ги считат за значими, или не усещат родителска подкрепа, то е възможно те да се окажат включени в престъпна дейност.

Почти всички автори, които изследват агресията сред децата препоръчват и са за ранната превенция, която трябва да се осъществява системно и последователно, защото неовладяна в ранна детска възраст тя е предпоставка за популация от младежи, които са обект на различни социални институции и грижи по нататък.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предучилищният период е от най-важните - тогава се полагат основите на бъдещата личност и това изисква съвместни усилия от страна на семейството, детската градина и всички други институции да участват активно, адекватно и пълноценно през целия период. Да участват целенасочено и във взаимодействие в ранната корекционно-възпитателна работа, за да преодолеят всички смущения, негативни реакции и затруднения, които показват агресивните деца, като усилията да бъдат по посока на изграждане на умения да разбират не само себе си но и другите, с които играят заедно и прекарват голяма част от времето си. Натрупаната негативна енергия трябва да бъде трансформирана в занимания, които будят положителни чувства и емоции. Всички налични ресурси в детската градина трябва да бъдат използвани за това и да се търсят и все по нови и по нови. Намесата на педагога е много важна, той трябва да умее да чете намеренията на децата и да реагира бързо при индикация за такова, преди да бъде ударено или блъснато дете. Преди детето-агресор да е посегнал на набелязаната жертва.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Десев, Л. Н., Кратък речник по психология, София, 1981г.,
- [2] Десев, Л. Н., педагогическа психология, София, 1999
- [3] Зографова, Й., Проблеми на агресивността у човека, София, 1987
- [4] Павлов, Трифон., Методика за извънкласно неформално обучение по проект “Превенция на насилието в училищата – Гражданско партньорство и контрол, стимулиране демокрацията в обществото” (BG/IX 2006/28)
- [5] Пиръов, Г., Психология на семейството. Веда Словена. София 1999.
- [6] Попова, Евгения., “Агресията на учениците в началните класове”, Сп. „Обществено възпитание”, бр.6/2003
- [7] Стаматов, Р., Детската агресия, Изд. Хермес, Пловдив,
- [8] Стаматов, Р., Детска психология, Изд. Хермес, Пловдив, 2000
- [9] Факирска, Й., Причини за прояви на агресия в предучилищна възраст, Научни трудове на РУ - 2011, том 50, серия 6.2

За контакти:

Докторант Надие Карагьозова, Катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: nadi_69@abv.bg

Докладът е рецензиран.